

Izvorni znanstveni rad.
Prihvaćen: 28. studenoga 2022.

RETORIKA U NASTAVI

mr. sc. Mladen Čutura
Zagreb

Sažetak: Članak razmatra određene aspekte odgojno-obrazovnog procesa u suvremenoj nastavi. Za usporedbu autor polazi od uzora Kvintilijanove retoričke škole.¹ Ukazuje na poteškoće i prijemne u primjeni vrednovanja u suvremenome školskom sustavu i predlaže poboljšanje izradom preciznijega aparata vrednovanja učenika, nastavnika, osoblja i škole u cjelini. Naglasak je na praktičnoj nastavi i vježbi. Preporučuje smanjenje opterećenja suvišnim činjenicama i mehaničkim pamćenjem. Pohvaljuje primjenu nauka odgoja i obrazovanja djeteta od najranije dobi u suvremenoj školi. Po uzoru na Kvintilijana, koji je zahtijevao da prve pouke budu u obliku igre, predlaže jačanje oblika učenja tijekom igre i postupno uvođenje natjecanja kao poticaja kako bi se povećala radost u nastavi. Posebice obrazlaže kako se učenici mogu poticati na učenje i razvoj tehnike pamćenja primjenom glumačke tehnike stvaranja slike. Kazališnu predstavu prikazuje kao kreativno-metodički oblik poučavanja. Za ogledni pokus donosi tekst ankete i pitanja autora na primjeru predstave Begovićeve drame *Bez trećega*.² Rezultati istraživanja ukazuju na trajnu vrijednost kazivanja i riječi koja ima moć utjehe, uvrede, izgradnje, preobraćenja ili premošćivanja, kako u kazalištu i retorici tako i u nastavi.

Ključne riječi: retorika, škola, nastava, odgoj, obrazovanje, učenje, pouka, igra, kazališna predstava

¹ Marko Fabije Kvintilijan (Marcus Fabius Quintilianus), *Obrazovanje govornika* (prijevod i predgovor P. Pejčinović), Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.

² Milan Begović, *Bez trećega* (drama u tri čina), Zagreb, 1931.: „Radnja se zbiva u Zagrebu, koncem februara 1926. godine, u jednoj jedinjoj noći, u jednoj prostoriji male barokne jednokatnice s visokim parterom i mansardom, u Kuševićevoj ulici u Gornjem gradu.”

UVOD

Moderno doba zahtijeva i modernu školsku nastavu. To se odnosi na tehnološku opremljenost škola (primjereni prostor i okoliš, instrumentarij potreban za nastavu i sl.), na adekvatnu kompetenciju učitelja (na svim stupnjevima obrazovanja!), kao i na sveukupni odnos društva prema školstvu. Cjelokupna zajednica mora ponajprije shvatiti krucijalnu važnost obrazovanja iz kojega se stvara obrazovano, kulturno, moralno i domoljubno biće. Ujedno se mladi ljudi moraju pripremati za uključivanje u globalne europske i svjetske tijekove (trendove) razvoja čovječanstva. U suvremenom svijetu nitko se ne može izolirati, ako želi napredovati, od općih političkih, kulturoloških i inih zbivanja. Međutim, pametne političke i druge društvene strukture morale bi znati uspostaviti ravnotežu između općega i pojedinačnoga, odnosno ne izgubiti etnički mikrokozmos u svjetskome makrokozmosu.

U Republici Hrvatskoj postoje institucije koje bi se trebale brinuti i ostvarivati te važne ciljeve. To su Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Agencija za odgoj i obrazovanje, Ministarstvo kulture i mnoge druge. Sinergijom djelovanja, povezanošću s ostalim segmentima razvoja u zemlji i inozemstvu, stvaraju se prosperitetni pojedinci i oblikuje društvo u cjelini.

Nažalost, u svemu tome nema uvijek uspjeha zbog objektivnih i subjektivnih čimbenika. Isprekidano i uvijek ispočetka započinju nove reforme školstva. „Malenost”, egocentrizam, koristoljubivost pojedinaca te siromaštvo i nedovoljna društveno-politička volja do sada nisu rezultirali značajnim pomacima.

Postoje, ipak, neki pedagoški standardi za pojedine stupnjeve obrazovanja. Oni uspostavljaju kakve-takve okvire za nastavu, propisuju planove i programe, često neprimjerene dobi učenika i modernome senzibilitetu mladih ljudi, satnici i sl. Međutim, glavni teret i odgovornost prepušteni su učitelju-pojedincu, njegovu entuzijazmu, inventivnosti, kreativnosti i ljubavi prema svome pozivu.

Dakako, uz obrazovni, iznimno je važan pedagoški aspekt nastave, osobito u osnovnoj, ali i u srednjoj školi. Pedagogija kao znanost u mno-

goćemu podučava i postavlja pravila, kao i školski pravilnici. Ipak, onaj ljudski, empatičan odnos prema učeniku, i obrnuto, događa se izvan pravila i udžbenika. Bit će trajno aktualna Kvintilijanova tvrdnja da nitko ne prihvaća govornika ili učitelja govorništva ako je loš „njegov karakter” jer „zao čovjek i dobar govornik ne mogu se nikad naći u jednoj osobi”.³ Zacijelo, ni danas ta njegova poznata maksima nije izgubila na svojoj snazi.

U daljnjem izlaganju razmatrat ćemo neke aspekte odgojno-obrazovnoga procesa u nadi da ćemo se u budućnosti barem približiti najboljem obliku (modelu) školskoga života.

1. VREDNOVANJE U SUVREMENOME ŠKOLSKOM SUSTAVU

Dok su u doba Kvintilijana,⁴ kako svjedoče mnogi ondašnji pisci, učenici išli radosno i pjevajući na naukovanje, velik broj današnjih učenika (nakon tisuću godina usavršavanja školskoga sustava!) nerado ide u školu jer su stalno u strahu od provjere znanja. Često „markiraju” s nastave jer im je dosadna ili nerazumljiva pa radije sjede kod kuće uz računala. Zbog toga problema i danas se može učiti od Kvintilijana.⁵ Naravno, ne napadamo samo današnju školu. Za to što se nama događa krivo je potrošačko društvo koje iz marketinških razloga više inzistira na zabavama nego na ozbiljnom učenju u školi. U ubranome potrošačkom

³ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 492–493.

⁴ Na početku petog poglavlja „Kvintilijan i sljedbenici kao učitelji govorništva u Rimskom Carstvu” svoje knjige *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva* (Redak, Split, 2007., str. 68) Vlado Pandžić ističe – na temelju predgovora prevoditelja Petra Pejčinovića naprijed apostrofiranoj knjizi i drugih izvora – kako je „dugogodišnji profesor govorništva Marko Fabije Kvintilijan (oko 35. – 95)”, koji se „nakon Cicerona” među Rimljanima „najuspješnije bavio odgojnom problematikom”, kao „slavan i bogat pedesetogodišnjak” otišao „u službeni mir te se prihvatio na nagovor prijatelja i učenika pisanja knjige o svojim iskustvima u odgoju govornika”.

⁵ Međutim, ne smije se zaboraviti da je Kvintilijan pisao o govorničkom odgoju i obrazovanju dječaka i mladića, a djevojčice i djevojke bile su diskriminirane u rimskome robovlasničkom društvu. Ipak, ističući svoju „vruću želju” za što boljom naobrazbom roditelja, tvrdi da ne misli „samo na očeve” nego i na majke, a zatim spominje imena majki, koje su doprinosile „rječnosti svojih sinova”, te naobraženih kćeri istaknutih Rimljana (str. 45–46.). Na veliku žalost, svjedočimo i danas da je u nekim državama gori odnos prema odgoju i obrazovanju djevojčica i djevojaka nego što je bio u Rimskom Carstvu.

društvu sve je manje suradnje između roditelja i učenika. Neki roditelji svoju djecu, zbog prirode posla, gotovo ne vide. U školu ne stignu pa su djeca, učenici, prepušteni kontaktu učenik-škola. To bismo mogli usporediti s trokutom koji nema jednu stranu.

No, bez obzira na to koliko se o ovome problemu može naučiti od Kvintilijana,⁶ danas je sve impersonalno, pa se tako i tele-obrazovanje može vrednovati i ožičeno.

Postoje dva temeljna oblika evaluacije: interna i eksterna. *Interna evaluacija* usmjerava se prema unutarnjem samovrednovanju svih oblika školskoga djelovanja. Ona zaista obuhvaća sve djelatnosti učenika i nastavnika pa i stanja organiziranosti škole.⁷ Međutim, nažalost, ona se u nekim školama svodi uglavnom na tele-testiranje učenika i vrednovanje jedino memorijskih učinaka, a ne i učinka stečenoga znanja za preobrazbu individue u osobnost (personu), tj. spiritualizaciju čovjeka.

Kako se posljednjih godina moglo vidjeti, učenici se i na takvu evaluaciju testovima žale i traže da se upišu na fakultet mimo i usprkos svojim nedovoljnim postignućima. Zbog toga čak i štrajkaju jer, kao što žele besplatan studij, tako žele i nastavljati studij, iako nisu dobili dovoljan broj bodova za nesmetan upis u idući semestar. Time se devalvira i sam postupak unutarnje (interne) školske evaluacije.⁸

Što se pak tiče *eksterne evaluacije*, ona se odnosi na javnu ocjenu nadzornih školskih službi.⁹ Taj oblik evaluacije država provodi i na drugim javnim službama, a sve radi ostvarivanja dvaju glavnih zadataka: 1. smanjivanja troškova za školstvo, zdravstvo, prosvjetu i kulturu itd., 2. za utvrđivanje jesu li postignuti društveni ciljevi tih organizacija.

Kad se sve to uzme u obzir, vidimo da nam je evaluacija najslabije postignuće u školskome sustavu.

Kako učenici ne bi toliko bili nezadovoljni evaluacijom, kao da je ona glavni krivac što oni ne znaju ono što su morali znati da bi prošli u

⁶ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 46–47.

⁷ Usp. Milan Matijević, „Evaluacija u odgoju i obrazovanju”, *Pedagogijska istraživanja*, 2005., 2, str. 279–298.

⁸ Isto.

⁹ Isto.

sljedeći razred ili se upisali na studij, nužno bi bilo izrađivati instrumente koji bi omogućili samim učenicima da stalno provjeravaju što znaju, a što ne znaju.¹⁰

Te instrumente svakako bi trebalo osloboditi od memoriranja nepotrebnih informacija i uvoditi probleme koji traže ispravna rješenja te angažiraju stvaralačko razmišljanje učenika. Slično je već tvrdio Kvintilijan iako je zahtijevao usavršavanje „pamćenja”.¹¹ Današnje radionice, nekadašnji pokusi npr. u kemiji, dobar su primjer za učenje i provjeru znanja *in situ* i odmah.

Danas je evaluacija više afirmirana u industriji, gdje se svaki vijak vrednuje, a glavna obilježja pregledavaju i rendgenski, kako kasnije ne bi dolazilo do pucanja u stroju.

Jednom riječju, ovakva evaluacija kakva je u današnjim školama, ne daje dovoljno dobre rezultate uvida u stupanj znanja učenika, a gotovo da se i ne provodi nad nastavnicima. Potrebno ju je zato poboljšati i izraditi novi, precizniji aparat vrednovanja učenika, nastavnika, osoblja i škole u cjelini. Potrebno je zato promisliti i donijeti parametre prema kojima se to sve ocjenjuje.¹²

2. POTREBA ZA MODELOM UČENJA

Melete to pan, „sve je vježba”, načelo je koje je nadživjelo svoje vrijeme. Ono je aktualno i danas jer su mnogi psiholozi konstatirali kako na jedan sat verbalnoga informiranja trebaju doći tri sata ponavljanja, uvježbavanja, memoriranja itd. Kvintilijan je čvrsto i sugestivno obrazlagao kako i učenici koji nisu osobito daroviti mogu postići vrlo značajne uspjehe ako uporno vježbaju.¹³

Zašto je to načelo o upornom vježbanju nama danas aktualno? Jednostavno zbog toga što se nagomilalo toliko znanja da kroz jezik prođe mnogo riječi koje nisu svladane ili su svladane samo djelomično pa

¹⁰ Isto.

¹¹ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 441–452.

¹² Usp. M. Matijević, n. dj., str. 290–291.

¹³ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 142–147.

od svega znače ponešto, ali ništa temeljito. Posebno se takvim brojnim informacijama – što priznaju i roditelji i nastavnici – zasipaju djeca pa ne znaju potpuno jezik, još manje znanstvene spoznaje, a mnogi nisu sposobni gotovo ništa valjana riječima napraviti u praksi. Zato je tu nužno uvesti više reda. Držim da bi se u školi trebale poučavati samo najnužnije informacije kojima se stvaraju duhovna i materijalna dobra.

Da bi se izbjegle te poteškoće, s kojima antika nije imala velikih problema zbog znatno manjega opusa stručnih i drugih znanja, nužno je osloboditi sve naše udžbenike od nepotrebnoga balasta nevažnih i zastarjelih informacija. Time bi se škola riješila neplodnoga verbalizma i uvela više praktične nastave. Zahvaljujući tomu, učenici bi radije u praksi djelovali riječima nego da postaju nezainteresirani, ironični, ljutiti itd., što je danas glavni razlog nezadovoljstva ovakvom verbalističkom i formalističkom školom.

3. KVINTILIJANOVE SPOZNAJE O DOBNOJ GRANICI POČETKA OBRAZOVANJA GOVORNIKA I SUVREMENI ODGOJNO-OBRAZOVNI SUSTAV

Suvremena razvojna psihologija djeteta smatra da se s odgojem i naobrazbom započinje u najranijoj dobi, gotovo od rođenja. Gotovo isto mišljenje, za razliku od svojih suvremenika, zastupao je i Kvintilijan:

„Neki smatraju da ne bi trebalo djecu podučavati u čitanju prije sedme godine, jer je to najranija dob kad oni mogu pratiti nastavu i podnijeti takav teret... Bolje je stanovište onih koji uče da dijete ni u jednom periodu svoga života ne smije biti bez briga.”¹⁴

Kvintilijan posebice sugestivno napominje:

„...ipak mi izgleda da oni koji se sa mnom ne slažu više štede učitelje nego učenike. (...) zašto da odbijemo ovu korisnu priliku koja nam se pruža prije sedme dječakove godine, bez obzira što je ona neznatna. Ma kako stečeno znanje u ovim prvim godinama bilo maleno, ipak će dječak one godine kad bi trebalo da uči osnovne stvari biti zauzet važnijim stvarima. (...) Ovo napredovanje iz godine u godinu na kraju donosi veliku ko-

¹⁴ Isto, str. 47.

rist, a vrijeme unaprijed utrošeno u djetinjstvu čista je dobit za dječaka. Isto pravilo važi i za sljedeće godine. Što tko mora učiti neka ne počinje suviše kasno. Ne gubimo, utaman godine djetinjstva, tim prije što se temelji nauke zasnivaju na pamćenju koje, ne samo da postoji kod male djece, nego je tada i najintenzivnije i najupečatljivije.”¹⁵

U suvremenoj hrvatskoj školi Kvintilijanov nauk odgoja i obrazovanja djeteta od najranije dobi prihvaćen je u institucionalnom smislu odgoja i obrazovanja djeteta već od vrtićke dobi te osobito u osnovnoj nastavi.¹⁶ Funkcionalni intelektualni, odgojni i obrazovni razvoj počinje od vrtićke dobi.

Kako su zamišljeni vrtići u Hrvatskoj i tko u njima radi?

S obzirom na pedagoške standarde i zakonske propise kvalifikacija za rad s djecom vrtićke dobi morala bi jamčiti da se u vrtićima nalaze zaista kvalificirane osobe, moralne, određene ljubavlju prema svome pozivu.¹⁷ U velikim gradovima (Zagreb, Split, Zadar, Rijeka...) uglavnom je tako. No, problemi se javljaju u malim sredinama u kojima nema dovoljno kvalificiranih i obrazovanih odgajatelja pa se često u takvim sredinama, silom prilika, odgoj povjerava neadekvatno osposobljenima. Tome se gotovo prije dvadeset stoljeća suprotstavljao Kvintilijan opisujući sustavno „dobra odgajatelja” ili učitelja¹⁸ koji može odgojiti „dobra govornika” ili naobražena čovjeka.¹⁹ Kriteriji i pedagoški standardi rada odgajatelja s djecom izrađeni su po znanstvenim mjerilima suvremene psihologije, didaktike i metodike pa u njihovu programsku vrijednost ne bi trebalo sumnjati. Inspekcijskim nadzorom i medicinskim praćenjem vrtićkih polaznika to se uglavnom i potvrđuje pa s pravom možemo utvrditi da se u segmentu predškolske dobi radi po najboljim kriterijima suvremene znanosti. Problemi koji se javljaju u vezi s ovom temom vezani su za nedostatan broj ustanova u pojedinim gradskim četvrtima. Tako će se pokazati da u četvrtima, gdje živi mlađa populacija, nema dovolj-

¹⁵ Isto, str. 48.

¹⁶ Isto, str. 44–52.

¹⁷ Usp. V. Pandžić, n. dj. *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 68.

¹⁸ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 124–131.

¹⁹ Kvintilijan je poistovjećivao pojmove „dobar govornik” i „dobro naobražen čovjek”.

nog broja vrtićkih ustanova, a u četvrtima gdje je pretežito starija populacija, vrtići često imaju višak mjesta. Ti su problemi vezani za gradske uprave i loše planiranje urbanističkoga razvitka pojedinoga grada.

Odgajatelji predškolske djece rade u dječjim vrtićima na poslovima njege, odgoja i naobrazbe, socijalne i zdravstvene zaštite te skrbi djece od prve godine života do polaska u osnovnu školu. Rad odgajatelja odvija se na osnovi programa koji donose osnivači dječjega vrtića (jedinice lokalne uprave i samouprave, domaće fizičke i pravne osobe i Vlada Republike Hrvatske). Suglasnost za taj program daje Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Uz redovit program odgoja i ostale skrbi za predškolsku djecu, u dječjem se vrtiću ostvaruju i posebni programi za djecu s poteškoćama u razvoju, za darovitu djecu te djecu pripadnika etničkih i nacionalnih zajednica i manjina, kao i posebni programi učenja stranih jezika i drugi programi umjetničkoga, kulturnoga, vjerskoga i sportskoga sadržaja. U specifične programe ulazi i „Program predškole”.²⁰

Neposredna aktivnost odgajatelja predškolske djece prilagođuje se dobnoj razini odgajnika. U tom pogledu djeca se obično dijele na jasljučku populaciju (do kraja treće godine života) i vrtićku populaciju (od navršene treće godine do polaska u osnovnu školu), unutar kojih se dalje razlikuju mlađe i starije skupine odgajnika. U skladu s razvojnim mogućnostima određene skupine djece, odgajatelji obavljaju sljedeće poslove: obučavaju djecu za samostalno zadovoljavanje osnovnih potreba u pogledu odijevanja, obuvanja, upotrebe pribora za jelo, održavanja osobne higijene i sličnih navika; organiziraju i provode s djecom odgovarajuće tjelesne vježbe (i sportske igraonice) da bi se razvile njihove funkcionalne fizičke sposobnosti i zdravstvena kondicija; organiziraju receptivne i stvaralačke igre u kojima se razvijaju pojedine spoznajne sposobnosti i u kojima posebno dolazi do izražaja dječja kreativnost; organiziraju aktivnosti u kojima su djeca izložena određenim estetskim doživljajima, npr. likovne radionice, scenske igre, glazbene aktivnosti i sl.; vode djecu na upoznavanje okoliša, s posebnim naglaskom na razvijanju ekološke svijesti i razvijanju ekoloških navika; organiziraju i po-

²⁰ <https://gov.hr/hr/program-predskole/976>

tiču socijalne aktivnosti i igre u kojima djeca razvijaju vlastiti identitet i ujedno se razvijaju kao društvena bića; sudjeluju u oblikovanju cjelokupnoga materijalnoga prostora u kojem djeca u vrtiću žive, kako bi mogle biti zadovoljene njihove individualne potrebe u tjelesnome, spoznajnom, kreativnom, emocionalnom i socijalnom razvoju.

Uz tijesnu suradnju s ostalim stručnjacima u dječjem vrtiću (medicinskom sestrom, psihologom, pedagogom, defektologom, liječnikom i sl.), vrlo je važan segment aktivnosti odgajatelja predškolske djece aktivna suradnja s njihovim roditeljima, pri čemu su roditelji sudionici i partneri u izboru i realizaciji sadržaja odgojnoga rada s djecom. Ta suradnja dolazi do posebnoga izražaja prilikom pripremanja djece starije vrtićke dobi za prijelaz u školu. S tim je u svezi i suradnja s osnovnom školom u koju će prijeći djeca iz konkretnoga vrtića, pa bi bilo vrlo korisno da veći broj djece već u vrtiću upozna svoga budućeg učitelja.

Odgajatelji predškolske djece izrađuju i vode propisanu pedagošku dokumentaciju. Na temelju godišnjega plana i programa rada vrtića, razrađuju tromjesečne i mikro programe za manja razdoblja i vode dnevnik rada u kojima uz navode planiranih poticaja registriraju i ostvarene djelatnosti na individualnom i skupnom planu. Na kraju odgojnih razdoblja izrađuju odgovarajuća izvješća i obavljaju ostale administrativne poslove.²¹

4. UČENJE TIJEKOM IGRE

Kvintilijan, a tako i dio suvremenih znanstvenika, drži da je mnoštvu djece nastava dosadna pa zbog toga postižu lošije rezultate.²² On tvrdi da su igra i opuštanje osobito važni za dobro i učinkovito učenje:

„Iznad svega moramo se čuvati da dijete ne zamrzi nauku kad još nije u stanju ni da je zavoli i da se u svojim kasnijim godinama ne plaši gorčine koju je jedanput osjetilo. Neka njegove prve pouke budu u obliku igre. Treba mu postavljati pitanja i hvaliti svaki njegov odgovor te podešavati da mu ono što uradi prčinja radost. (...) S vremena na vrijeme treba

²¹ Usp. na <https://www.zakon.hr/z/492/Zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju>.

²² M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 46.

pribjeći natjecanju i dopustiti mu da se smatra pobjednikom. Treba ga i nagradama poticati, osobito onim koje gode njegovoj dobi.”²³

Problemi dosadne nastave mogu se uspješno riješiti uvođenjem igre u nastavni proces.²⁴ Pod time se ne misli na proces igranja izvan bilo kakvog konteksta s nastavom, već se misli na osmišljene igre koje se uklapaju u nastavni proces, čineći ga učeniku zanimljivijim.²⁵

Razvojna psihologija, kao znanstvena disciplina, često se bavila problemom učeničkoga stresa koji nastaje zbog opterećenosti nastavom i nastavnim gradivom. Pod pritiskom nastave učeniku ostaje malo slobodnoga vremena u kojemu bi se mogao posvetiti sebi i svome socijalnom kontaktu s okolinom. Pod takvim svakodnevnim napornim rasporedom višestruko je ugrožen učenikov emocionalni život, a to se očituje u potištenosti, povlačenju u sebe, odbijanju kontakata, bijegu od svakodnevnih obveza, čemu je Kvintilijan također poklanjao posebnu pozornost.²⁶

Neki učenici teško prihvaćaju takve obveze pa se iz tih situacija rađaju frustracije i nezadovoljstva što ponekad dovodi do mržnje prema nastavi i straha od nastave.

Suvremeni pedagozi uočili su sljedeće prednosti igre kao oblika učenja:

- vrlo je lako postići najveću moguću koncentraciju pažnje;
- emocionalni stav djece prema igri je pozitivniji nego prema „ozbiljnom” učenju;
- aktivnost djece u igri veća je nego u drugom obliku učenja;
- u igri se djeca manje umaraju nego pri ozbiljnom radu;
- igra povećava motivaciju, interes, izaziva veću pažnju te učenje čini zanimljivijim nego drugi način rada;

²³ Isto.

²⁴ Usp. Vladimir Krušić, *Kazalište i pedagogija*, Disput, Zagreb, 2018., str. 23–26.

²⁵ Usp. Ines Škuflić-Horvat, „Scensko stvaralaštvo učenika osnovnoškolske dobi”, *Hrvatski*, 2004., 1-2, str. 83–98.

²⁶ Kvintilijan, n. dj., str. 53–61.

- učenje i pamćenje činjenica podjednako je u igri kao i pri korištenju teksta ili izlaganja, ali u pojedinim je ispitivanjima ustanovljeno da je igra ipak učinkovitija;
- naučene sadržaje djeca duže pamte i lakše primjenjuju ono što nauče u igri;
- igre simulacije pozitivno utječu na osjećaj kontrole okoline i vlastite sudbine jer učenik tako može steći dragocjeno iskustvo;
- igre se mogu primijeniti s učenicima različite dobi i različitih sposobnosti, ali se pokazalo da su posebno korisne za djecu koja se ne mogu iskazivati, djecu iz deprimiranih socijalnih sredina ili onu koja imaju neke druge poteškoće.²⁷

Nastavni proces, koji uključuje igru i samostalni istraživački rad učenika, uspješno prevladava i sprječava takve situacije, što je već zagovarao i Kvintilijan.²⁸ Naime, djeca kroz igru otkrivaju svoje mogućnosti, razvijaju maštu i postaju kreativna.

Kada je učenik zabavljen i motiviran, dokazano je da lakše pamti. Štoviše, sadržaj povezan sa snažnim emotivnim doživljajem – a naj-snažnijima se pokazuju strah i veselje – neizbrisivo ostaje u sjećanju. Različite tehnike memoriranja upravo i počivaju na toj zakonitosti: da se ono što je zabavno ili što potiče na igru i kreativnost znatno brže i trajnije zapamti.²⁹

Postoje kategorije teksta koje su recipijentu imanentne. U toj kategoriji primatelj se poistovjećuje s onim što mu je poručeno te puno lakše zadržava u pamćenju takav tekst.

Postoje i tekstovi koji nisu imanentni pa se u takvoj kategoriji teksta mora pribjegavati određenoj tehnici pamćenja. To se osobito odnosi na glumce.

Glumac u zapamćivanju teksta često pribjegava glumačkoj tehnici stvaranja slike. Ako treba zapamtiti složenu repliku, glumac će vrlo često zamisliti sliku, primjerice: *Danas je vrlo lijep i sunčan dan pa mi je*

²⁷ Usp. V. Krušić, n. dj., str. 23–26.

²⁸ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 56–61., 129–135. i drugdje.

²⁹ Slavenka Čečuk – Đurđica Dević – Zvezdana Ladika, *Dramske igre*, Centar za izvanškolski odgoj, Zagreb, 1969.

jako drago što sam vas susreo bez kišobrana. Moram priznati da ste bez kišobrana puno zanimljiviji i prvi put sam vidio da imate vrlo lijepe oči. Glumac će u ovom slučaju tekst pamtititi kao sljedeći niz: vedrina – sunce – srce – put – kišobran: kišobran – profil – 1. – plave oči!

Ključni čimbenik glumačkoga, kao i učeničkoga zapamćivanja jest mobilizacija desne moždane polutke koja je zadužena za likovno predočavanje i kreativnu spekulaciju, dok je samo logičko, jezično i matematičko strukturiranje povezano s lijevom moždanom polutkom.³⁰

Budući da je učenik živa radionica metafora, nužno je u svim vrstama nastave poticati takvu stvaralačku sposobnost metaforizacije pomoću koje se jezik stalno razvija i usavršava.³¹ Danas se to učenje naziva procesom jezične polimerizacije, tj. neprestanoga razvijanja i obogaćivanja jezične kompetencije. Konačno, svaki govor u odgojnoj funkciji mora biti poticajan, zanimljiv, mora problematizirati, a ne otrcanim frazama stalno zatvarati smisao u zastarjele sheme.

Tim se načelom *similia similibus* (slično sličnim) služio i Kvintilijan.³² Kad se kaže „slično sličnim”, onda to znači da riječ koja se rabi nema dovoljno snažnoga obilježja za djelovanje na mehanizam pamćenja pa se traži metafora koja to najbolje pokazuje.³³

Metafora ima tri izražajne kvalitete: 1. kada od neke slične prispo-dobe uzimamo jače obilježje ili osobinu i po njoj nazovemo prethodnu riječ, tada metafora pojačava obilježje ili osobinu u dotičnoj riječi; 2. kad želimo prvu riječ u nečemu omalovažiti, tražimo novu koja ima to svojstvo, tj. ovakva se metafora upotrebljava za smanjivanje vrijednosti obilježja iz prve riječi; 3. treća je izražajna mogućnost nove metafore njezina neutralnost, tj. niti uvećava niti smanjuje značenje osnovne riječi.³⁴

³⁰ V. file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/1040180.Simic_Valerjev_Nikolic_Ivanisevic_-_Mozak_i_um_2020.pdf.

³¹ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 262–266.

³² Isto, str. 266–277.

³³ Usp. Ljiljana Šarić, „Metafora, diskurs i društvo”, u: M.-M. Stanojević (ur.), *Metafore koje istražujemo. Suvremeni uvidi u konceptualne metafore*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., str. 169–202.

³⁴ Isto.

Kao što znamo, metafora je toliko životvorna da zadržava komunikativnu vrijednost i nakon nebrojenih tisućljeća.

Zahvaljujući metaforama odgajanikov rječnik stalno se proširuje, dopunjuje, inovira, a samim time i njegovo poimanje i razgranate veze pojmova u njegovu umu.

Međutim, da bi psihička ravnoteža ostala i dalje na snazi, moraju se dokidati stare, istrošene metafore jer ukupna živa memorija može zadržavati i manipulirati s oko 30 tisuća riječi. Sukladno tome je sama jezična priroda zadržala u trezorskom tipu rječnika čak do 400 tisuća riječi.³⁵ Takav rječnik postaje vrelo za stvaranje novih metafora. Novim se metaforama jezici osvježavaju, postaju ekspresivniji, koloritni, reljefni itd.³⁶ Otvorenost za kreativan pristup, koja se potiče upravo igrom u nastavi, osposobljava učenike za stvaranje novih metafora ili inoviranje.³⁷

Igra, to jest šala, razbija i strah. Kroz igru se razvija pozitivna atmosfera, djeca nisu opterećena i gotovo nesvjesno pamte gradivo. Zasigurno je igra najzabavniji oblik učenja.

Među ostalim, nastavnik mora procijeniti kada je vrijeme za igru i koliko igra u svladavanju gradiva može trajati. Mora znati procijeniti igru kako ona ne bi bila dosadna i nezanimljiva boljim učenicima ili preteška slabijim učenicima. Igra u nastavi mora imati mjeru, iako se gotovo sva nastava može izvoditi pomoću nekih vrsta igara. U igri se može ponavljati gradivo, mogu se usvajati različiti novi sadržaji ili može poslužiti kao uvod u novo gradivo.

5. KAZALIŠNA PREDSTAVA KAO KREATIVNO-METODIČKI OBLIK POUČAVANJA

Za potpuno i definirano obrazovanje govornika Kvintilijan drži iznimno važnim uvrštavanje dramske književnosti u školski kurikulum.³⁸

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Usp. Jadranka Nemeth-Jajić – Dijana Dvornik, „Igrokaz u razrednoj nastavi”, *Hrvatski*, 1, 2008., str. 29–43.

³⁸ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 382–384.

Dramski tekst, kao nezaobilazan predmet istraživanja metodike u nastavi obrazovanja govornika, imao je vrlo važnu ulogu i prije Kvintilijana,³⁹ o čemu su poticajno pisali Đuro Gračanin⁴⁰ i Ivo Škarić.⁴¹

U preglednome znanstvenom radu „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici” Vlado Pandžić tvrdi:

„Dramski tekst kao lingvometodički predložak u staroj Grčkoj imao je vrlo važnu ulogu već krajem 5. st. pr. Kr., što se može dobro zaključiti prema povijesnim izvorima koji svjedoče da su svi slobodni građani u Ateni odlazili u kazalište, a dramski tekstovi su usklađivani s njihovim ukusom, uglavnom pomno usmjereni na odgoj čovjeka u skladu s tadašnjim idealima, bez zaborava da je za čovjeka važno stjecanje govorničkih znanja, sposobnosti i umijeća. (...)

Dok se u Sparti neusporedivo idealizirala Ahilova snaga, u Ateni su ponajviše slavljene Odisejeve osobine. Budući da atenski odgoj nije bio ni ratnički niti podložan zajedničkim interesima i nastojanjima, dolazile su do izražaja individualne sklonosti i darovitosti. Dramski tekst bio je gotovo svakodnevno zastupljen u odgoju pa je vrlo značajno utjecao na odgoj mladih ljudi, posebno na njihovu kulturu, znanje, sposobnosti i umijeće govornoga i pisanoga izražavanja. Većina učenika gotovo da nije propuštala nijednu kazališnu izvedbu grčkih tragedija.”⁴²

Kako god mislimo da je Kvintilijan daleko, gotovo dvadeset stoljeća, na svakome koraku, u školi ili kazalištu, dolazimo do zaključka da vrijeme prolazi, ali su učenici, djeca, slična onim učenicima, djeci, iz I. stoljeća.

Iako danas postoje mobiteli, televizije, računala, čovjek bi se zaprepastio kako su djeca slična ili kako se čovjek u svojoj biti nije značajno promijenio.

³⁹ Usp. Vlado Pandžić, „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici”, *Hrvatski*, Zagreb, 2008., 1, str. 9–28.

⁴⁰ Đuro Gračanin, *Temelji govorništva*, Zagreb, 1968.

⁴¹ Ivo Škarić, *Temelji suvremenoga govorništva*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

⁴² V. Pandžić, n. dj. „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici”, str. 10–11.

Kod Kvintilijana pronalazimo zapanjujuće iste oblike recepcije kao danas, unatoč tome što je svijet, na prvi pogled, promijenjen.⁴³ Bez obzira što tehnika napreduje, dijete ostaje dijete, čovjek ostaje čovjek.

Današnje dijete manifestira iste emocije kao što je manifestiralo Kvintilijanovo dijete.⁴⁴

U spomenutom znanstvenom članku „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici”, Pandžić o Kvintilijanovu odnosu prema dramskome tekstu i predstavi naglašuje sljedeće:

„Kvintilijan (oko 35. – 95.), rimski pisac koji se nakon Cicerona naj-sustavnije bavio odgojnom govorničkom problematikom, u knjizi 'Odgoj govornika' pomno opisuje odgojne ideje starih Grka i proširuje ih novim načelima, metodama i sustavima. Tvrdio je da je suvremena škola zaboravila svoju osnovnu svrhu, tj. ojačanje dobrih mladih ljudi, a sve više nastavljala smjerove neukusa i moralne propasti ukorijenjene u svim slojevima rimskoga društva. (...)”

U cjelokupnoj književnosti vidio je nadahnuće dobru govorništvu i izvor spoznaja, a posebno je isticao da su kao učenička lektira u govorničkim školama korisni pisci tragedija. Hvalio je ulogu i komedije u odgoju te posebice u govorništvu 'jer obrađuje sve vrste karaktera i emocija'. Poticao je na bogaćenje učeničkog rječnika, a za rječnike 'jezika tragedije' kaže da je dostojanstven, 'a jezik pjesnika komedije pun elegancije i atičke ljepote'. Tijekom vježbanja krasnoslova i glume učenici su morali uočiti i zapamtiti kako se izgovaraju pojedini dramski tekstovi, rečenice i riječi, te procijeniti sve stanke, pronaći najprikladniju brzinu i jačinu izgovaranja, iznijansirati boju glasa, rečeničnu intonaciju pred gledateljstvom.”⁴⁵

Čitajući Pandžićevo studiozno tumačenje pristupa dramskom tekstu kao lingvometodičkom predlošku u antici, kao profesionalni glumac kojemu je posao svakodnevno učiti dramske tekstove i glumiti pred publikom, ostao sam zapanjen kako se gotovo ništa nije promijenilo u percepciji dramske predstave ni danas.⁴⁶

⁴³ M. F. Kvintilijan, n. dj., str. 370–371.

⁴⁴ Isto, str. 58–61.

⁴⁵ V. Pandžić, n. dj., str. 23–24.

⁴⁶ Isto, str. 25–26.

Interakcija trojstva, tj. dramskoga teksta, glumca i gledatelja u emocionalnom i spoznajnom smislu potpuno je ista.

Kazališna predstava sinkretička je umjetnost, što znači da nastaje prožimanjem i sintezom više umjetnosti u konačnome kazališnom izričaju koji se zove predstava. Dramaturg, scenograf, kostimograf, majstor pokreta i redatelj iznimno su važni u tijeku nastajanja kazališne predstave.

Kada se predstava uvježba, na kraju ostaje glumac, publika i tekst u živome kontaktu koji bi morao dovesti do pročišćavanja emocija ako je predstava uspješna.

Važno je istaknuti da je dramski tekst, drama, djelo pisca, a kazališna predstava je uprizorenje toga teksta, predstavljanje na pozornici. Dramski tekst uvijek ostaje isti i on se ne bi trebao mijenjati.

Dopušteno je tekst kratiti (*štrihati*), ali pod uvjetom da glavna misao i poruka ostane potpuno razumljiva.

Ponukan Pandžićevim znanstvenim istraživanjem odlučio sam provesti istraživanje s učenicima zagrebačkih gimnazija nakon odgledane predstave *Bez trećega*, hrvatskoga dramskog pisca Milana Begovića.⁴⁷

Anketa provedena u istraživanju nalazi se u privitku ovoga rada.

6. TEKST ANKETE I PITANJA

PITANJA I ZADATCI MR. SC. MLADENA ČUTURE, PROFESORA, GLUMCA, DRAMATURGA I REDATELJA

Poštovane učenice, poštovani učenici!

Gledali ste predstavu Begovićeve drame *Bez trećega*.

Lijepo vas molim da odgovorite na sljedeća pitanja i zadatke. Najljepša hvala!

Uvodna napomena:

Marko Fabije Kvintilijan, znameniti rimski učitelj govorničtva, tvrdio je da gledanje dramskih predstava snažno doprinosi obrazovanju i odgoju

⁴⁷ Produkcija: Kazalište Lectirum Zagreb. Premijera: 2009. Glume: Ksenija Pajić, Zijad Gračić i Mladen Čutura.

mladih ljudi kao dobrih govornika, što podrazumijeva sposobnosti i umijeća dobroga govornoga i pisanoga izražavanja.

Ukratko obrazložite.

1. Kako može predstava *Bez trećega* utjecati na obrazovanje i odgoj mladih ljudi?
2. Kvintilijan ističe da dobar govornik (ili naobražen i odgojen čovjek) mora biti pošten, čestit i karakteran. Što konkretno može pomoći Begovićeve drama u postizanju tih ciljeva?
3. Što znači dobar govor u predstavi Begovićeve drame *Bez trećega*?
4. Može li biti svrhovito oponašanje govora pojedinih likova iz Begovićeve drame *Bez trećega*?
5. Doprinosi li predstava Begovićeve drame *Bez trećega* poboljšanju umjetničkoga ukusa gledatelja?
6. Učimo li jezik (hrvatski) tijekom predstave Begovićeve drame *Bez trećega*?
7. Obvezuje li Begovićeve drama *Bez trećega* na prihvaćanje tuđih misli ili potiče razmišljanje? Obrazložite.
8. Što je svrha predstave Begovićeve drame *Bez trećega*: zabava ili „neka korist“?

Navedena sam pitanja postavio smatrajući da su učenici na nastavi književnosti svladali osnovne teorijske pojmove dramske književnosti.

Drama je ponajprije napisana da bi se izvodila na pozornici, iako ima književnih djela koja imaju vanjska obilježja drame, a nisu namijenjena prikazivanju nego čitanju.

Dramsko je djelo sastavljeno od niza međusobno povezanih dramskih situacija.

Estetsku vrijednost drame određuje umjetnička snaga autora, tj. kako je autor stvorio vlastiti umjetnički govor u kojemu se na odgovarajući način ostvaruju dramske situacije i njihova dramaturška opravdanost.

U osobitostima dramatičarevih izražajnih postupaka i u jeziku njegovih likova ogleda se svrsishodnost i snaga dramaturške funkcije riječi.

Najvažnija je odlika drame da nekome nešto poručuje.

Drama traži slušatelja koji gleda, misli, osjeća, prerađuje poruku u svoju korist ili se s njom bori kako bi izišao bolji, čišći i plemenitiji.

Drama je ispovijed kroz identifikaciju s junakom ili bilo kojim drugim likom ako privlači našu pozornost.

Važno je što se i kako gleda. Kao u svakoj pojavnosti stvaralaštva ljudske duše, tako i u drami, postoji opasnost napada na naše osjeća-je, misli, životne navike i moralna načela.

Nekada se takva literatura zabranjivala, vodili su se sudski procesi.

Danas je sve dopušteno!

Je li to dobro, pitanje je za neki drugi rad.

Budući da je Begovićeva drama *Bez trećega* programski tekst (školska lektira, mogući nastavnikov izbor između triju Begovićevih dramskih tekstova),⁴⁸ dvojbe o upitnosti vrijednosti nije bilo.

Na prvo je pitanje većina anketiranih učenika, njih 75 posto, odgovorila da predstava utječe na obrazovanje i odgoj mladi ljudi tako što gledajući, preispituju svoj sustav vrijednosti: što je dobro, a što nije.

Većina je na temelju procjene karaktera pretpostavila što ih čeka u „ozbiljnom životu” kada odrastu.

Gledanje predstave bilo je „pravi užitek” jer su slušali glumce koji znaju govoriti, prilagoditi intenzitet, silinu i intonaciju dramskoj situaciji.

„Glumci su razgovarali književno, razgovijetno i razumljivo.”

Vjerovali su glumcima, stoga što „govor koji iznose glumci dolazi od osoba čvrstoga karaktera i velike količine znanja...”

Iz predstave se dade naučiti kako čvrstoća i jasnoća govora, u koji govornik ne sumnja, može poslužiti kao svrhovito oponašanje pojedinih likova iz drame.

Begovićeva drama, kao iznimno umjetničko ostvarenje, snažno pridonosi poboljšanju umjetničkog ukusa, odgovorilo je 90 posto učenika.

⁴⁸ Gea Cetinić, „Dramski tekstovi u nastavnim programima hrvatskoga jezika za srednje škole”, *Hrvatski*, 2008., 1, str. 125.

„U Begovićevoj drami govori se književnim jezikom pa tako drama pomaže, pridonosi učenju hrvatskoga jezika”, otprilike je odgovorilo 95 posto učenika.

Rezultati provedenoga anketnoga istraživanja potvrdili su tezu da se u komunikacijskom smislu, u kazališnim događajima od antike do danas gotovo ništa nije promijenilo. To još više ističe proslavljena *Evandjelja svetoga Ivana* (Iv 1, 1-18), koji riječ podiže na ontološku razinu jer je po njoj sve nastalo i ništa što postoji nije nastalo bez nje. Sama riječ kazalište govori da je najvažnija riječ, kazivanje. Riječ ima moć da utješi, uvrijedi, izgradi, preobradi, premosti. Riječ se veže samo uz čovjeka jer se nijedno drugo živo biće ne može služiti riječju. Stoga je važno uključivanje retorike u suvremenu nastavu kako to tvrdi i sugestivno obrazlaže Jasna Šego u poticajnom članku „Važnost učenja/podučavanja retorike u 21. stoljeću”.⁴⁹

Učenici zagrebačkih gimnazija dobro su primijetili da kazalište nikada neće nestati jer je ono imanentno svakom čovjeku svih kultura i civilizacija. U kazalištu čovjek nikada nije sam niti bez doživljaja i gotovo je nemoguće da ne bude potaknut na razmišljanje. Razmišljanja zagrebačkih gimnazijalaca potaknuta predstavom *Bez trećega*, koja su pridružena ovom radu u „Prilogu”, iscrpno o tome svjedoče.

LITERATURA

- Aristotel (1977) *Nauk o pjesničkom umijeću* (preveo M. Kuzmić), Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Aristotel (1989) *Retorika* (preveo M. Višić), Zagreb.
- Begović, Milan (1926) *Bez trećega*, Zagreb.
- Cetinić, Gea (2008) „Dramski tekstovi u nastavnim programima hrvatskoga jezika za srednje škole”, *Hrvatski*, 1, str. 117–141.
- Čečuk, Slavenka – Đurđica Dević – Zvezdana Ladika (1969) *Dramske igre*, Centar za izvanškolski odgoj, Zagreb.

⁴⁹ Jasna Šego, „Važnost učenja/podučavanja retorike u 21. stoljeću”, u: Emica Calogjera Rogić (ur.), *Izazovi nastave hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 74–83.

- Gračanin, Đuro (1968) *Temelji govorništva*, Zagreb.
- Krušić, Vladimir (2018) *Kazalište i pedagogija*, Disput i Hrvatski centar za dramski odgoj, Zagreb.
- Kvintilijan, Marko Fabije (1985) *Obrazovanje govornika* (prijevod i predgovor P. Pejčinović), Sarajevo.
- Matijević, Milan (2005) „Evaluacija u odgoju i obrazovanju”, *Pedagogijska istraživanja*, 2, str. 279–298.
- Nemeth-Jajić, Jadranka – Dijana Dvornik (2008) „Igrokaz u razrednoj nastavi”, *Hrvatski*, 1, str. 29–43.
- Pandžić, Vlado (2001) *Putovima školske recepcije književnosti*, Profil, Zagreb.
- Pandžić, Vlado (2007) *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, Redak, Split.
- Pandžić, Vlado (2008) „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici”, *Hrvatski*, 1, str. 9–28.
- Šarić, Ljiljana (2014) „Metafora, diskurs i društvo”, u: M.-M. Stanojević (ur.), *Metafore koje istražujemo. Suvremeni uvidi u konceptualne metafore*, Srednja Europa, Zagreb, str. 169–202.
- Šego, Jasna (2017) „Važnost učenja/podučavanja retorike u 21. stoljeću”, u: Emica Calogjera Rogić (ur.), *Izazovi nastave hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, str. 74–83.
- Škarić, Ivo (2000) *Temeljci suvremenoga govorništva*, Školska knjiga, Zagreb.
- Škuflić-Horvat, Ines (2004) „Scensko stvaralaštvo učenika osnovnoškolske dobi”, *Hrvatski*, 1-2, str. 83–98.

RHETORIC IN TEACHING

SUMMARY

The article explains certain aspects of the educational process in modern teaching. For comparison, the author starts from the example of Quintilian's school of rhetoric. He points out the difficulties and controversies in the application of evaluation in the modern school system and suggests improvement by creating a more precise evaluation apparatus for students, teachers, staff and the school as a whole. The emphasis is on practical teaching and exercises. The author recommends reducing the burden of redundant facts and mechanical memory. The application of the science of upbringing and education of the child from the earliest age in the modern school is praised. Following the example of Quintilian, who demanded that the first lessons be in the form of a game, the author suggests strengthening the form of learning through play and gradually introducing competition as an incentive to increase the joy in learning. In particular, he explains how students can be encouraged to learn and develop memory techniques by applying the acting technique of image creation. Theatrical performance is elaborated as a creative-methodical form of teaching. For a sample experiment, the author brings the text of the survey and his questions based on the example of the performance of Begović's play „Without a Third”. The results of the research indicate the permanent value of telling and words that have the power to comfort, insult, build, convert or bridge, both in theatre and rhetoric as well as in teaching.

Keywords: rhetoric, school, teaching, upbringing, education, learning, lesson, game, theatrical performance